

معرفی مشاهیر طب سنتی اسلام و ایران

حکیم یوسف بن محمد بن یوسف هروی

سیده صدیقه یوسفی الف*، نفیسه حسینی یکتا الف، آسیه جوکار الف

الف گروه طب سنتی، دانشکده طب سنتی، دانشگاه علوم پزشکی تهران

چکیده

یوسف بن محمد بن یوسف هروی معروف به حکیم یوسفی یا مولانا یوسفی یا فرزند محمد بن یوسف و از پزشکان قرن ۱۰ ه.ق می‌باشد. یوسف بن محمد ظاهرا از اهالی خوف خراسان بود که در مأواه النهر دانش آموخت و در هرات می‌زیست و از ترس سرخ کلاهان با پدرش به هند کوچ کرد اهمیت خاص این حکیم این بود که او برای آسان کردن دانش پزشکی چندین منظومه سرود. از جمله آثار این حکیم می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

رساله منظومه علاج الامراض، جامع الفواید یا طب یوسفی، فواید الاخیار، حفظ الصحه، دلایل البول، دلائل النبض و ریاض الادویه.

تاریخ دریافت: مهر ۹۱
تاریخ پذیرش: آذر ۹۱

اشعار خود نیز به یوسفی تخلص می‌کرد و آثاری که به صورت شعر و دو بیتی دارد از شهرت و انتشار گسترده‌تری برخوردار است. از اینرو آثار او بسیار معروف و از قدیم الایام مردم آن را حفظ می‌کردند. (۲-۱)، از جمله آثار وی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. رساله منظومه علاج الامراض، منظومه ای به فارسی در نشانه های مرض و درمان آن است که در سال ۹۱۴ هـ ق سروده شده است. این اثر در سال ۱۲۸۵ هـ ق چاپ شده و نسخه هایی از آن در کتابخانه های ملی و مرکزی دانشگاه تهران و کتابخانه خصوصی حاجی ایزدی در همدان موجود است. (۱، ۳، ۵)

۲. جامع الفواید یا طب یوسفی، این کتاب در شرح منظومه علاج الامراض در پنج مقاله در سال ۹۱۷ هـ ق نوشته شده است. یوسفی در این کتاب بیماریهای سر تا پا را شرح داده و به درمان آنها نیز اشاره کرده است. این

یوسف بن محمد بن یوسف هروی معروف به حکیم یوسفی یا مولانا یوسفی فرزند محمد بن یوسف و از پزشکان قرن دهم هـ می‌باشد. یوسف بن محمد ظاهرا از اهالی خوف خراسان بود که در مأواه النهر دانش آموخت و در هرات می‌زیست و از ترس سرخ کلاهان با پدرش به هند کوچ کرد و در آنجا مورد توجه و عنایت ظهیر الدین بابر شاه قرار گرفت. وی علاوه بر اینکه پزشک دربار بود به سمت دیبری او در سالهای (۹۳۷-۹۳۲) هـ ق در آمد و پس از بابر شاه در دربار پرسش همایون گورکانی در سالهای ۹۶۴-۹۳۷ هـ ق نیز همین سمت را داشت (۲-۱). یوسفی رسایل چندی را به نام ظهیر الدین محمد بابر و پرسش نوشته است، از جمله این رسایل می‌توان به رساله سته ضروریه که در سال ۹۴۴ هـ ق به نام همایون شاه نوشته شده است اشاره کرد. یوسفی هروی از پدرش پرکارتر بود. اهمیت خاص این حکیم این بود که او برای آسان کردن دانش پزشکی چندین منظومه سرود و در

بول، صفا و کدورت بول، رایحه بول، زبد یا کف در بول، رسوب بول و مقدار آن توضیح داده است. این اثر به نشر و در سال ۹۴۲ هـ ق نوشته شده است. یوسفی هروی این اثر را پس از تالیف دلائل النبض به خواهش برخی از دوستان و بزرگان نوشت این اثر در سال ۱۲۱۱ هـ ق در کانپور و در سال ۱۹۳۴ در لاہور چاپ شده است. از این اثر نسخه هایی در دانشگاه تهران، دهخدا، مرعشی نجفی و کتابخانه خصوصی اصغر مهدوی موجود است که نسخه کتابخانه اصغر مهدوی قدیمیتر از نسخ دیگر و در سال ۱۰۵۷ هـ ق کتابت شده است. (۳، ۵)

۶. دلائل النبض، در این رساله یوسفی به نحوه دلالت بر حال بیمار از روی نبض اشاره کرده است. این رساله مختصر در سال ۹۴۲ هـ ق تالیف شده و نسخه هایی از آن در دانشگاه تهران، مجلس، ملک، مرعشی نجفی و کتابخانه خصوصی اصغر مهدوی موجود است که نسخه مجلس که در سال ۱۰۵۰ هـ ق کتابت شده از نسخ دیگر قدیمیتر است. (۳ و ۵)

۷. ریاض الادویه، این کتاب یکی از آثار مهم و ارزنده طبی دوره صفویه است که در شبه قاره به زبان فارسی نوشته شده و علی رغم آثار طبی دیگر یوسفی، صرفاً به نظر است و در بیان مراتب کیفیات ادویه، در یک مقدمه و دو باب است: ۱) ادویه مفرده، مفردات در اصطلاح دواهایی است که در آن ترکیب صناعی نباشد. مفردات یا نباتی است و آن میوه‌ها و تخمه‌ها، گلهای برگها، شاخه‌ها، ریشه‌ها، پوستهای عصاره‌ها، شیره‌های نباتی و صمغها باشد؛ و یا اینکه حیوانی است، مانند ذرایح، و اعضای حیوانات و احشای آنها، زهره شان و یا معدنی است و آن نیز خود حجری است، مانند گل ارمنی و یا از چیزهایی است که از زمین بجوشد، مانند قیر و نفت و امثال آن. ۲) ادویه مرکبه و خاتمه‌ای در "امتحان جودت و ردائت تریاق" یوسفی این اثر را در سال ۹۴۶ هـ ق به نام همایون گورکانی نوشته است و در هند چاپ شده است. یکی از امتیازات مهم این کتاب، پیش از هر چیز، ضبط واژگان غیرفارسی (متداول عالم) اسامی داروهای است که از بسیاری جهات مهم و قابل

کتاب به لحاظ اهمیت، اختصار، سادگی و ماهیتش همواره مورد توجه بوده است و تا کنون چهار بار در سالهای ۱۲۸۵، ۱۳۱۸ و ۱۳۲۲ در تهران و ۱۲۹۴ هـ ق در گانپور چاپ شده است. حکیم عبد العلیم نصراله خان احمدی شرحی بر آن نوشته و با عنوان کتاب المعالجات الموربه Licht Ward پاره‌ای از این اثر را به انگلیسی ترجمه و در وقایع تاریخ پزشکی چاپ کرد. نسخه هایی از این اثر در کتابخانه ملی، مجلس، دانشگاه تهران، آستانه قم، آیت الله مرعشی، ملی تبریز، رشت، دهخدا، و مدرسه سپهسالار موجود است که از این شمار نسخه محفوظ در کتابخانه ملی تبریز از همه کهتر و تاریخ کتابت آن ۱۰۰۲ هـ ق می‌باشد. (۴ و ۲)

۳. فراید الاخیار / فواید یوسفی، که منظومه‌ای به فارسی است و آن را در سال ۹۱۳ هـ ق سروده و در آن هر مسئله پزشکی را در یک قطعه یا در دو یا سه بیت و گاه در شش بیت شرح داده است. از این نسخه‌های خطی پراکنده ای در دانشگاه تهران، مجلس، ملک، مرعشی نجفی، آستانه قم، مدرسه سپهسالار، کتابخانه دهخدا، ملی، گلپایگانی، نوربخش و رشت موجود است. این اثر در سال ۱۲۸۵ هـ ق به اهتمام عبدالمطلب کاشانی در تهران و بار دیگر در ۱۳۱۸ هـ ق به کوشش محمد حسین بن محمد کاشانی به چاپ رسیده است. (۱، ۳، ۵)

۴. حفظ الصحه، قصیده‌ای است به فارسی در خصوص حفظ الصحه و چند قصیده در مسائل پزشکی و تندرستی و بهداشتی مانند خوردنیها، آشامیدنیها، سکون و ورزش، خواب و بیداری، آب و هوا و احتباس و استفراغ، یوسفی این اثر را در سال ۹۳۷ هـ ق به نام ظهیر الدین محمد بابر سروده است. از این اثر نسخه هایی در کتابخانه ملی، دانشگاه تهران، مدرسه سپهسالار، مرعشی نجفی، ملی تبریز، ملک، دهخدا و آیت الله گلپایگانی موجود است که نسخه کتابخانه ملی تبریز به تاریخ کتابت ۱۰۰۲ هـ ق از همه کهتر است. (۵-۳)

۵. دلایل البول، در این کتاب یوسفی نحوه شناخت بیماریها را با مشاهده ادرار در هفت متغیر لون بول، قوام

۱۳. بهداشت منظوم که برای ظهیر الدین با بر سروده شده است. (۳)

۱۴. بداعی الانشا، نامه هایی است به فارسی به عنوان سرمشق برای مردم از مرتبه ها و مقامهای گوناگون که آن را در سال ۹۴۰ هـ برای پرسش رفیع الدین حسن نوشته است. این اثر در سال ۱۸۷۰ م به نام بادی الانشا به جای بداعی الانشا و بار دیگر به نام انشای یوسفی در دهلي چاپ شده است. (۳-۱)

۱۵. کلیات یوسفی، که گویا مجموعه ای از آثار اوست که در سال ۹۱۷ هـ نوشته شده است و نسخه ای از آن در کتابخانه ملی تبریز موجود است. (۳)

در کتار نام حکیم یوسف بن محمد بن یوسف هروی نام حکیم فرزانه محمد بن یوسف الطبیب الهرولی به چشم می خورد این حکیم از طبیبان محقق در فنون طب سنتی و پیروان و دوستداران اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام می باشد که از سال تولد و وفات وی آگاهی دقیقی در دسترس نیست، ولی آنچه مهم است این است که تالیفات وی چون بسیاری از بزرگان تاریخ ما نتوانسته از گوشه های پیدا و نا پیدای زندگی ایشان چیزی برای آیندگان به میراث نهد در مورد زندگی ایشان ابهام زیادتر است چون تذکره نویسان و فهارس نسخ خطی کتابخانه ها دو شخصیت مشابه را معرفی می کنند که در یک عصر و با تالیفاتی مشابه و همنام می باشد. (۷)

"محمد بن یوسف هروی" و "یوسف بن محمد بن یوسف هروی" همان دو شخصیتی هستند که تاریخ آنها را بسیار نزدیک به هم نشان می دهد و ای بسا اصلاً یک نفر باشند یا پدر و پسر باشند یا دو شخصیت کاملاً بی ربط به هم دیگر. البته با توجه به سال تالیف کتاب بحر الجواهر و زمان تالیف اکثر کتابها که به یوسف بن محمد هروی نسبت داده می شود به احتمال قوی آنها باید پدر و پسر بوده باشند. کتابهایی که به محمد بن یوسف هروی منسوب است شامل موارد زیر می باشد:

توجه است. اغلب واژگان معادل داروهای ذکر شده در این کتاب، به ترتیب بسامدی: هندی، شیرازی، عربی، ترکی، یونانی و گاه به ندرت سریانی و عبری و نبطی است. او با صرافت تمام، گاه معادلهای گوناگون یک واژه را یاد می کند و گاه دیده می شود که برای یک واژه دو و گاه سه معادل هندی می آورد. این امر به خاطر اقامت یوسفی در هند و آشنایی او با زبان هندی بسیار مهم است. گاه واژگان هندی را ضبط می کند که در منابع دیگر دیده نمی شود. همگی خواص مزاجی داروها به دقّت تمام ذکر شده و مضرات، مصلحتات و بدليات هر یک با دقّت تمام، به ترتیب آورده شده است. نسخه ای از این کتاب در کتابخانه دهخدا موجود است. (۶-۵، ۳)

۸. سته ضروریه، شامل دستورات کوتاه پزشکی است درباره شش عامل ضروری برای سلامتی شامل: هوا، خوردنیها، آشامیدنیها، حرکت و سکون بدنی، حرکت و سکون نفسانی، خواب و بیداری و استفراغ و احتباس. این اثر در سال ۹۴۴ هـ تالیف شده و در هند چاپ شده است. نسخه هایی از آن در کتابخانه مرعشی نجفی، دانشگاه تهران و ملک موجود است. (۳ و ۵)

۹. ماقول و مشروب، منظومه ای است به فارسی در خواص خوردنیها و آشامیدنیها، این منظومه به بحر متقارب مثمن مقصور یا محدود است. نسخه هایی از این اثر در دانشگاه تهران، ملک، سپهسالار، مرعشی نجفی، مجلس، ملی، ملی تبریز و دهخدا موجود است. این منظومه در سال ۱۹۲۴ در لاهور چاپ شده است. (۱، ۳ و ۵)

۱۰. مناجات منظوم، که مثنوی عارفانه ای درباره عشق است. (۵)

۱۱. نصیحت نامه، که مثنوی اخلاقی در سرزنش بخل و بخیل در ۳۱ بیت است. (۵)

۱۲. انوار حکمت/ کلمات یوسفی / نصایح یوسفی، که در ۹۱۹ هـ تالیف شده و در دستورهای اخلاقی و سخنان پند آموز صوفیانه است و نسخه ای از آن در کتابخانه دانشگاه تهران موجود است. (۱)

۴. حل الاسامی، که این هم رساله‌ای مختصر در لغات طبی است و نسخه منحصر به فرد آن در آرشیو موسسه احیاء طب طبیعی می‌باشد. (۷)

تقدیر و تشکر:
در پایان لازم است از راهنمایی‌های جناب آقای دکتر محسن ناصری که با نظرات ارزشمند خود نویسنده‌گان مقاله را یاری نمودند تشکر و قدردانی نماییم.

۱. بحر الجواهر، که مجموعه‌ای از اسمای اطبای بزرگ و اسمای ادویه و الفاظ طبی می‌باشد و بارها به شکل چاپ سنگی در ایران و هند و پاکستان به چاپ رسیده است.

۲. عین الحیوه، که در مورد مقویات حرارت غریزی می‌باشد و به نام المعمره در کتابخانه آستان قدس رضوی به ثبت رسیده است.

۳. جواهر اللغه، که کتابی در لغات طبی است و بسیار مشابه بحر الجواهر و در همان حجم می‌باشد.

Archive of SID

References:

1. Safa Z. Litrature history in Iran. 2nd ed. Tehran:Ferdos;1363.pp.۳۵۶، ۳۵۷، ۴۰۶، ۱۴۸۶
2. Elgood S. Forghani B. Medical History of Persia and the Eastern Caliphate from the Earliest Times Until 1932. Tehran:pp.425, 2536
3. monzavi A. Fehrest noskhehae khsti farsi. 1nd ed. Tehran:Moassese farhanghi mantagheii;1348.pp.523-592
4. monzavi A. Fehrest moshtarak noskhehae khsti farsi Pakistan. 1nd ed. Ghom:Magmae zakhaer Islami;1382.p.586
5. Arjah A. Hadian F. Soltanifar S. ketabshenasi nosakh khati pezeshki Iran. 1nd ed. Tehran:Keabkhane Melli Iran;۱۳۸۱.pp.82-254
6. Heravi Y. Babapur B. Riaz al advie. Tehran: Safir Ardehal;1390. Introduction
7. Heravi M. Bahr al javaher. Ghom:Jalal al din;1387. Introduction